

AZ 1920-AS ÉVEK ÉPÍTÉSZEITŐL, KLEBELSBERG KUNO KULTUSZMINISZTER ÉPÍTKEZÉSEINEK TÜKRÉBEN

Rozsnyai József PhD építészettörténész, egyetemi docens (PPKE) előadása
az *In memoriam Klebelsberg Kuno. A miniszter a művészetek emlékezetében* című,
a V4 Építészeti Alapítvány által szervezett konferencián, 2022. május 6-án.

Szerkesztett változat

Előzmények

Az első világháború vége és az azt követő események éles határvonalat húztak építészetünk történetében is, ahogy azt a szakirodalom következetesen hangsúlyozza. Míg a századfordulót és különösen az 1910-es éveket egy kifejezetten előremutató, a modern magas szinten előkészítő építészettörténeti korszakként jellemzik, addig a Horthy-korszak első évtizedét, az 1920-as éveket – Klebelsberg Kuno kultuszministerségének idejét, az 1922 és 1931 közötti éveket – a háború előtti előremutató folyamatokkal ellentétes irányú, főként negatív előjelű építészeti tevékenységként mutatják be a szakkönyvek. Az 1920-as évek magyar építészetét, különösen annak legjellemzőbb, historizáló irányzatait külső kapcsolódások nélküli, befelé forduló, a világ haladásáról tudomást nem vevő jelenségként írják le. Az alábbiakban ezt a képet kívánom árnyalni, vizsgálva az 1920-as évekbeli stílusjelenségek eredetét, kezdeteit és összevetve őket az 1910 körül jelentkező új építészeti tendenciákkal.

Szecessziós építészetünk 1896 körül kezdődő éveit követően, a 20. század első évtizedének közepétől fokozatosan erősödő stílusváltási hullám rajzolta át a magyar építészet képét. A szecessziót párhuzamosan több új stílusirány igyekezett felváltani úgy, hogy közben annak eredményeit is felhasználták a saját útjuk egyengetéséhez. Voltak, akik Lechner Ödön kérdését tették fel újra, de másképpen, a nemzeti építészet dilemmájára kívánva új választ adni. Lajta Béla Malonyay-villájának (1905-1906) hatására Kós Károly, majd őt követve a Fialatok (Györgyi Dénes, Jánszky Béla, Mende Valér, Tátray Lajos, Zrumeckzy Dezső), valamint a rokon szellemben tervező Toroczkai Wigand Ede a népi, különösen az erdélyi építészet régi hagyományaihoz, illetve a századfordulós finn és brit építészet rusztikus anyagai és formái felé fordultak.

Az új utat keresők közül Medgyaszay István Lechnerhez hasonló irányt jelölt ki magának, de a bécsi szecesszió, a vasbetonszerkezetek esztétikája és az erdélyi építészet megismerése karakteresen egyedi formanyelvet hozott létre az ő esetében. Nem kevesen távolságot tartottak a nemzeti stílustörekvésektől és a legfrissebb nyugati divatoknak hódolva elsődlegesen a modernség jelszavát tűzték zászlajukra. Ezen a vonalon néhány virtuóz tehetség, különösen Málnai Béla, de máshogyan Lajta Béla és Vágó József is az 1920-as évek modernjét előkészítő eredményekig jutott.

Azonban az 1910-es évek építészetének látványosan újszerű eredményei mellett egy jóval szélesebb körű jelenségegyüttes határozta meg a korabeli hazai építészet tényleges arculatát: egy, a történeti formák sziklaalapján álló, ám mégsem a hagyományos értelemben vett historizáló építészet, amely a szecesszió egyre fakuló formakincsét oltotta magába. A szecesszió túlkapásaitól és a radikálisan modern irányú törekvésektől való idegenkedés mellett a nyugatról érkező divathullámok is inspirálhatták építészeinket a barokk, a copf és a klasszicizmus formanyelvének, valamint a középkori, főként a romanika építészeti formáinak a felelevenítésére az 1910-es évek közepétől. Megújult erővel és igen látványosan jelentkezett

egy monumentális neoromán stílusirány, amit elsősorban a budapesti Rezső téri templom 1914-ben lezajlott nagy jelentőségű pályázatának stílusbeli megkötése inspirálhatott.¹

Az első világháborúban, illetve közvetlenül a világegést követően több kiváló magyar építész hunyt el, több felívelő karrier szakadt meg, maradt folytatás nélkül. A háború előtti évtized egyik meghatározó alkotója, Kós Károly Erdélyben folytatta tevékenységét, Vágó József a háborút követően Olaszországba költözött, míg Ray Rezső Vilmos, a vasbetonépítés jeles korai képviselője 1918 táján Franciaországba távozott. Az 1910-es évek alkotói közül mindazok, akik túléltek a háborút és a két világháború közötti Magyarországon maradtak, többnyire nem tértek el lényegesen a háború előtti tervezői stílusuktól – az ő munkásságuk határozta meg 1920-as évekbeli építészetünket.

A Fiatalok csoportjával rokon szellemiségben tervező Marschalkó Béla és Szeghalmy Bálint 1918 után is számos „Kós-stílusú” épületet tervezett, ahogy a kor egyik legkiválóbb építészegyenisége, Árkay Aladár is hasonló szellemben dolgozott az 1920-as években készült templomtervein. Medgyaszay István építőművészi útja szintén folytatódott, számos monumentális megbízást teljesített ebben az évtizedben, különösen 1928–30 között. Ekkori stílusa századfordulós munkásságának szerves folytatása, épületein a turáni gondolatok, építészeti formák felerősödése figyelhető meg. De voltak, akik határozott stílusváltáson estek át a háború után, közülük elsősorban Málnai Béla emelendő ki, aki elfordult az 1918 előtti premodern tömeg- és formaképzéstől; a historizálás és az art déco határozta meg a húszas évekbeli tervezői karrierjét.

Klebelsberg korának, az 1920-as évek elejétől kezdődő egy évtizednek az építészetét vizsgálva az egyik fő kérdés, hogy mennyiben tekinthető a két világháború közötti építészetünk sajátjának az a jellegzetes historizálás, amelynek legkarakteresebb képviselői közé Wälder Gyulát, Fábián Gáspárt, Kismarty-Lechner Jenőt, Kotsis Ivánt, Sándy Gyulát és Hikisch Rezsőt soroljuk (és akiket a későbbiekben részletesen is bemutatunk). Vajon az 1920-as évek „terméke-e” a rájuk jellemző, neoromán, neobarokk, neoklasszicista és pártázatos neoreneszánsz stílus?

A '20-as éveket úgyszintén jellemző és a korban modernnek tekintett – a legkevésbé sem a történeti formákból inspirálódó – irányzatok esetében a szakirodalom eddig is hangsúlyozta a háború előtti évtizeddel való szoros összefüggést. De a tárgyalt évtized egyéb, modernebbnek tekintett építészeti megnyilvánulásaival kapcsolatban is megfigyelhető és felvethető az összefüggés az 1918 előtti példákkal.

Alig van tehát olyan területe a klebelsbergi évtized építészetének, amely ne mutatna határozott stílusfolytonosságot az 1910-es évek építészetével. Egyértelműen kijelenthető, hogy a Klebelsberg kultuszminisztersége idején kezdeményezett építkezések formavilága erősen gyökerezik a háború előtti architektúrában, kiegészítve azzal a megjegyzéssel, hogy nyilvánvaló arányeltolódás figyelhető meg egyes architektonikus formanyelvek javára, illetve mások háttérbe szorulásában. Az alábbiakban a Klebelsberg kultuszminiszteri tevékenységével szorosabb kapcsolatban álló építkezések épülettípusonkénti tárgyalása mentén kívánom e stílustörténeti folyamatokat érzékeltetni és jellemezni.

Elemi iskolák

A fent elmondottak kiemelten vonatkoznak Klebelsberg iskolaépítési programjára. Mint építő miniszter talán sehol máshol nem volt annyira népszerű, mint az Alföldön: az alföldi (és

---

¹ Magyar Építőművészet 1914. március, XII. évf. 3. szám, 1-16.

részben a Dunántúlra is kiterjedő) tanyai iskolai programjával: „De mily lelki erő, mily vasenergia, mily lankadhatatlan szívós akarat kellett ahhoz, hogy a mai, kicsiny, szegény Magyarországon ezt a nagy kultúrprogramot keresztülvihessék? Ahhoz nem elég a hivatalos kötelesség, ahhoz sokkal erősebb indító erő kellett: gróf Klebelsbergnek az Alföld iránti rajongó szeretete.”²

Minisztériumában két, építészeti kérdésekben meghatározó szakember dolgozott: Kertész K. Róbert (1876–1951) és Sváb Gyula (1879–1938) építészek. Mindketten az első világháborút jóval megelőzően, 1908-ban kerültek a Kultuszminisztériumba, ahol Kertész K. Róbert lett az építési ügyek felelőse, mellette Sváb Gyula népiskolák tervezésével foglalkozott. Klebelsberg e két jól bevált szakembert saját minisztériumában is foglalkoztatta 1922-től, sőt magasabb pozícióba emelte őket: Kertész a Művészeti Osztály vezetője lett, Sváb pedig a beosztottjaként az Építési Osztály élére került.³ Folytatták a háború által megszakított tevékenységüket, mások mellett a falusi és tanyai elemi iskolák tervezését, építésük előkészítését is. A funkcionális kérdéseken túl elsődleges cél volt az épületek magyaros karakterű tervezése, amit Sváb finom érzéssel kigondolt, egyszerű, ízes díszítőelemekkel ért el. 1918 előtti, szakmai körökben nagy elismertségnek örvendő iskolaépítészeti stílusa közeli rokonságban állt Kós Károly és a Fiatalok, illetve Árkay Aladár 1910-es évekbeli formavilágával, mégis egyéni alkotásoknak tekinthetők az általa tervezett oktatási épületek. Az 1920-as évektől stílusa modernebb lett, erősen visszaszorult a kósi erdélyies-finnes eredetű formavilág, de a népies karakter megmarad. Nagyobb szerepet kap a derékszöges geometria, jellegzetesek a sűrű ritmusban sorolt álló téglalap alakú ablakok.⁴ Életművének csúcspontján, nagyszámú megvalósult terve nyomán így jellemezte az építész a Magyar Építőművészet folyóirat szerzője: „Sváb Gyulát nem is lehet egybevetni a többi építészekkel. Külön egyéniség. Lényében több a melegség, több a hangulat, több a költőiesség. Poéta az építészek közt. Minden iskolája egy-egy virága a magyar építőművészetnek.”⁵

Sváb Gyula e korszakban született építészetének máig fennmaradt műve a Szeged környéki tanyavilághoz tartozó domaszéki iskola, amely a kezdetektől Gróf Klebelsberg Iskola néven vált ismertté. Az épület a kisebb, egytantermes típushoz tartozott, terme egyúttal kápolnaként is szolgált; benne egy kis tanítói lakással és egy háromnyílású árkaDOS tornáccal. Az épület Sváb „D” jelű tanyai iskolaépület típusát képviseli, melynek tervrajzait a további típusok terveivel együtt 1926-ban közölte a szaksajtó.⁶

A tárgyalt évtizedben a tanyai iskolák mellett egyedi tervezésű elemi, illetve polgári iskolák is épültek a nagyobb településeken. Példaként említhetjük a Wälder Gyula 1927-es tervei szerint 1928-1929-ben épült egri Deák Ferenc utcai elemi iskolát.⁷ A kisméretű épületet csakúgy neobarokk stílusban tervezte építész, ahogy budapesti fő műveit és számos egyéb egri alkotását. A stílusválasztás a tervező ízlését tükrözte, de Eger esetében a barokk városnak is szólhatott.⁸

² F. M. (Führer Miklós): *Tanyai iskolák*. Magyar Építőművészet 1928. XXVIII. évf. 10-12. szám., 2.

³ Szerző nélkül: *Építőművészeink térfoglalása. Kertész K. Róbert és Sváb Gyula új vezető pozíciókban*. Építő Ipar Építő Művészet 1922. szeptember 1. XLVI. évf. 33-34. szám, 131-132.; 1922. október 15. XLVI. évf., 37-38. szám, 149-150.

⁴ SVÁB Gyula: *Tanyai iskolák és tanítólakások*. Magyar Építőművészet 1926. XXVI. évf., 5-6. szám

⁵ F. M. (Führer Miklós): *Tanyai iskolák*. Magyar Építőművészet 1928. XXVIII. évf. 10-12. szám., 2.

⁶ SVÁB Gyula: *Tanyai iskolák és tanítólakások*. Magyar Építőművészet 1926. XXVI. évf., 5-6. szám, 12-18.

⁷ Tervrajzai a Heves Megyei Levéltárban találhatóak. Az 1927 áprilisában készült tervek szeptember 22-én hagyta jóvá a Magyar Királyi Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium műszaki osztálya.

⁸ PAÁR Eszter Szilvia: *Wälder Gyula*. Budapest Holnap Kiadó, 2020., 141-143; 149-154.

Polgári iskolák és gimnáziumok

Noha az elemi és polgári iskolák között számos igényes alkotást láttunk, azok nem tartoztak a korszak építészeti fő művei közé, miközben a Klebelsberg által támogatott gimnáziumok és középiskolák kiemelkedő helyet foglalnak el. A kultuszminiszter (közismerten konzervatív, a klasszikus stílusokat kedvelő) ízlése bizonyos mértékben rányomhatta a bélyegét ezek formavilágára, de az építész tervezői karaktere, a környezet és a hagyományok alighanem ennél is fontosabb szerepet játszhattak.

Az egyik legelső gimnáziumtervezési feladat a világháborút követően a Felvidékről menekült jászói premontreiek megsegítését célozta, új székhelyüket Gödöllőn jelölve ki. A minisztérium két építész, Kertész K. Róbert és Sváb Gyula tervei szerint – az egyik első megvalósult klebelsbergi építkezésként – 1923-1924-ben épült meg a rend gimnáziuma,⁹ melyet 1925-re konviktussal, 1928-ra pedig rendházzal bővítettek.¹⁰ A nagyszabású együttes, különösen a rendház, neobarokk stílusú. A stílusválasztásban bizonyára az is közrejátszott, hogy a premontreiek kényszerűen elhagyott jászói otthona 18. századi barokk építészetünk kiemelkedő alkotása. De azt is tudni vélték a kortársak, hogy Klebelsberg legkedvesebb múltbéli építészeti stílusa a barokk, ami szintén szerepet játszhatott a tervezésnél.

Felmerülhet a kérdés, hogy újdonságnak számított-e az 1920-as években neobarokk stílusban tervezni egy iskolaépületet? A válasz egyértelműen nem, hiszen számos neobarokk oktatási épületet emeltek a dualizmus idején, az 1890-es évektől az 1910-es évekig, elsősorban Alpár Ignác, Baumgarten Sándor, illetve Hüttl Dezső tervei szerint. A stílusválasztás így a tekintélyesebb iskolaépületeknél jól bevált hagyományt követte az 1920-as években.

A hivatalos körök által legnagyobbra tartott építész és műegyetemi professzor, Wälder Gyula (1884–1944) tervezőasztalán született meg a klebelsbergi korszak egyik fő építészeti szimbólumaként emlegetett budapesti Villányi úti ciszterci épületegyüttes.¹¹ Ha valami, akkor elsősorban ez az épület lehetett a Szekfű Gyula által neobarokk társadalomként jellemzett évtized neobarokk építészeti inspirálója. Az itt alkalmazott jellegzetes wälder neobarokkot később mind az építészeti, mind a történeti szakirodalom igyekezett a Horthy-korszakkal azonosítani, mintegy megfeledezve arról, hogy az építész ezen sajátos formavilága már Ferenc József idején kialakult: akkori sikeres pályázati tervein és megépült alkotásain egyaránt tanulmányozható. Első ízben a pozsonyi Kultúrpalota, illetve múzeum épületére kiírt pályázat első díjas tervrajzán látjuk Wälder neobarokkját, 1910-ben. Ez a munkája nem valósult meg, viszont nem sokkal később, 1914 körül két hasonló stíluskarakterű épülete is elkészült, így a balassagyarmati Pénzügyi palota és a besztercebányai erdőigazgatóság.¹²

Az 1927-ben tervezett Villányi úti ciszterci épületegyüttesből a gimnázium a húszas évek végén, míg a templom csak egy évtizeddel később valósult meg, de a rendház építése végleg elmaradt. Szerencsés döntés volt Wälderre bízni az általa jól ismert barokk Eger több középületének, köztük néhány iskolának a

⁹ K. L.: *A premontreiek Gödöllőn*. A Jászovári Premontrei Kanonokrend Gödöllői Reálgimnáziumának és Szent Norbert-Nevelőintézetének Értesítője az 1924-1925. iskolai évről. Közzéteszi Stuhlmann Patrik doktor rektor-igazgató. Hely és kiadási év nélkül [1925?], 3-9.

¹⁰ K. L.: *Szent Norbert-Nevelőintézet*. A Jászovári Premontrei Kanonokrend Gödöllői Reálgimnáziumának és Szent Norbert-Nevelőintézetének Értesítője az 1925-1926. iskolai évről. Közzéteszi Stuhlmann Patrik doktor rektor-igazgató. Hely és kiadási év nélkül [1926?], 53-61.; *A rendház 1928. december 8-i megáldásáról*: A Jászovári Premontrei Kanonokrend Gödöllői Reálgimnáziumának és Szent Norbert-Nevelőintézetének Értesítője az 1928-1929. iskolai évről. Közzéteszi Stuhlmann Patrik doktor rektor-igazgató. Budapest, 1929., 75.

¹¹ PAÁR id. mű, 93-130.

¹² PAÁR id. mű, 24-25; 37-39; 51-55.

tervezését. Az elemi iskoláról már fentebb szoltunk. Ezen kívül az 1926-ban tervezett és 1928-ra megépített Barkóczy utcai polgári iskolát emelhetjük ki kivételesen szép részletképzése és karakteres tömegalakítása miatt.

A Szekfű Gyula óta a két világháború közötti évtizedek legjellemzőbb stílusirányaként emlegetett neobarokk építészet – mint a neobarokk társadalom építészeti megnyilvánulása – tehát nem a Horthy-korszak szülte, ahogy a korabeli egyéb historizáló irányzatok sem. Az 1910-es években megszületett wälderi neobarokk azonban nem kis mértékben Klebelsberg ténykedésének köszönhetően emelkedett mellékszereplői pozícióból főszerepbe az 1920-as években.

Wälder mellett Fábíán Gáspár (1885–1953) nevéhez köthető a legtöbb, Klebelsberg megbízásából, illetve anyagi támogatásával megvalósult igényes neobarokk oktatási épület. Érdekes, hogy az építész egyéb, főként egyházi alkotásain nem jutott szerephez a barokkos formanyelv, azoknál előnyben részesítette a rá jellemzőbb neoromán stílust. Neobarokk munkái azonban jellegzetes példái a két világháború közötti építészetünknek. Az Isteni Megváltó Leányai tanítórend soproni iskola- és zárdaépülete 1927-ben épült a tervei szerint, és szintén Fábíánra bízta a rend a budapesti Villányi úti nagyszabású építkezését, a Szent Margit Gimnázium és Rendház felépítését is 1931-1932-ben. Ténykedésének másik fontos terepe Székesfehérvár volt, ahol a Budai úton egymással szemben épült meg látványos homorú homlokzattal képzett polgári leányiskoláját, Molnár Tiborral közösen, 1929-ben; ma Szent Imre Gimnázium, Általános Iskola és Óvoda. Illetve domború sarokhomlokzattal az Árpád-házi Boldog Margit Leánygimnáziumot (1931-1932); ma Teleki Blanka Gimnázium és Általános Iskola.¹³

Egyetemi építkezések

Az 1912. évi XXXVI. törvénycikk rendelkezett a debreceni és a pozsonyi tudományegyetem létrehozásáról. A debreceni Tisza István Tudományegyetem tervrajzait az alapítás évétől Korb Flóris (1860–1930) készítette; az építkezés 1914-ben kezdődött meg. Még csak a nyers téglafalak álltak 1918 októberében, amikor IV. Károly felavatta az épületegyüttest. Az építkezés nagy részére ezt követően, az 1920-as években került sor, a grandiózus neobarokk főépület is ekkor valósult meg Korb tervei szerint, Giergl Kálmán (1863–1954) közreműködésével, 1928 és 1932 között. A főépület tömegalakítása, stílusvilága és különösen aulája Hauszmann Alajos – Korb és Giergl bevonásával tervezett – budapesti Igazságügyi Palotájának (megépült: 1896) erős hatását mutatja. A dualizmuskori épület cizellált anyaghasználata és lenyűgözően gazdag architektúrája a debreceni főépületen leegyszerűsödik és némileg modernebbé válik.

Az 1921. évi XXV. törvénycikk értelmében a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemet Szegedre, a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemet pedig nagyjából Pécsre telepítették. A pécsi Tudományegyetem nem részesült olyan mértékű miniszteri támogatásban, mint a debreceni és a szegedi egyetem. Klebelsberg jobban kötődött az Alföldhöz, a pécsi egyetem több okból kifolyólag kevésbé volt szívügye. A pécsi intézmény az állami főreáliskola 1911–1914 között elkészült épületébe költözött (tervező: Pilch Andor), melyet az 1930-as évek első felében Kőszeghy Gyula terve szerint bővítettek. Az egyetemi épület közelében 1928-1929-ben épült meg a Fábíán Gáspár tervezte Szent Mór Kollégium (Maurinum). A tervező itt a pécsi székesegyház neoromán stílusformáit követte, ahogy a pécsi Pius templom

---

¹³Dr. Fábíán Gáspár műépítész önéletrajza. In: Lapis Angularis II. Források a Magyar Építészeti Múzeum Gyűjteményéből. Szerk.: Hajdú Virág és Prakfalvi Endre. OMvH Magyar Építészeti Múzeum, 1998., 282-283.; Entz Géza Antal (szerk.): Székesfehérvár. Magyarország Műemlékei. Budapest Osiris, 2009., 302-303.

homlokzatán is.¹⁴ Az Erzsébet Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Kara Sopronban kapott új épületet (1929-1930), melynek tervezője, Sándy Gyula (1868–1953) az általa következetesen alkalmazott pártázatos felvidéki reneszánsz stílust választotta itt is.

A Szegedi Tudományegyetem az 1920-as évek végéig dualizmuskori iskolaépületekben működött. Az egyetem az egykori főreáltanoda épületében (tervező: Szkalnitzky Antal, 1871–1873) nyílt meg 1921-ben, majd a Bölcsészettudományi Kar és a Természettudományi Kar egy része 1925-ben átköltözött a vasúti leszámoló hivatal neoromán stílusú épületébe (tervező: Ottovay István és Winkler Imre, 1912). 1930-ra Szegeden, Klebelsberg választási körzetében valósult meg kultuszministersége idejének legnagyobb építészeti beruházása, a Templom tér későbbi nevén a Dóm tér épületegyüttese. A teret U alakban körbevevő épületcsoportban kapott helyet az egyetem egy része és a püspöki palota, valamint a közelben fekvő gimnázium udvarát eltakaró szárny, amely összeköti a két előbb említett épületrészt.

A tervpályázat 1927-ben zajlott le, és sikeresnek volt mondható. Nemcsak azért, mert ebből került ki a később megvalósított győztes terv, hanem mert a pályázók többsége kiváló tervrajzokkal jelentkezett.¹⁵ Wälder Gyula második díjjal jutalmazott terve az építész életművének egyik legemlékezetesebb kompozíciója: a bírálók különösen a püspöki palota előudvaros kialakításának rendkívül előkelő megoldását emelték ki elismerően. Hány Géza harmadik helyét – véleményem szerint sem a bírálatban foglaltak, sem a terv mai tanulmányozása nem indokolja. A túlzottan visszafogott, kissé fantáziátlanul józan, a Dóm építészeti karakteréhez alig igazodó tervnél magasabb színvonalon állt több díjat nem nyert pályamű. Kifinomultabb alkotás volt, bár a bírálat szerint szintén nem állt összhangban a Dóm építészetével Kotsis Iván „modern olasz” terve. A Dóm épületének tervét véglegesítő Foerk Ernő is részt vett a megmérettetésen, és ha valakitől, akkor tőle a Dómmal harmonizáló pályaművet várhatnánk. De a bírálók nem voltak elégedettek a projekttel. „A tervezet alapstílusa és az alkalmazott nyerstéglaanyag a templommal való összhangot biztosítják, de a tér egységét és nyugodt hatását zavarják a számtalan tornyok és ormok, valamint a manzárd tetők.”¹⁶ Thomas Antal néhány versenytársához hasonlóan, de náluk nagyobb átérzéssel fordult Velence építészeti hagyományaihoz, utalni kívánva nyilván arra a városra, amelynek főtere, a Szent Márk tér fontos példaképe lehetett a tervezendő szegedi térnek.

Az első díjat Rerrich Béla (1881–1932) nyerte el. Klinkertéglás, árkádos homlokzatokkal rajzolt épületegyüttesének első látásra szimmetrikus tervét finom aszimmetriákkal, érzékenyen változatos részletképzéssel fűszerezte. Lehetséges előképei közül Itália zárt városi főtereire gondolhatunk, elsősorban a velencei Szent Márk térre, de anyaghasználata, stílusvilága és részletképzése inkább Észak- és Nyugat-Európa régi és korabeli téglaeépítészetével állt rokonságban. Rerrich többször járt Angliában, utazásairól cikkekben számolt be, de láthatóan jól ismerte Skandinávia és Németország építészetét is, amelyekből jó érzékkel merített. Kortárs szakértői vélemény szerint a skandináv jelleg hatását lehetett leginkább feltételezni: „A püspöki rezidencia interieurjeiben pompás festő részleteket találunk, amelyre nyilván a stockholmi híres városházépület belső kiképzése inspirálta őt.”¹⁷

Németországban e téglaeépítészet világhírű kortárs képviselője volt az 1920-as években Fritz Höger építész, aki az 1930-ban Magyarországon megrendezett XII. Nemzetközi Építészkongresszusra is ellátogatott és találkozott Rerrich Bélával, ahogy azt fénykép is

---

¹⁴ PILKHOFFER Mónika: *Az Erzsébet Tudományegyetem pécsi épületei*. Per Aspera Ad Astra 2014. I. évf. 2. szám, 37-61.

¹⁵ A pályázati terveket és azok ismertetését a szakajtó közölte: *Magyar Építőművészet* 1928. XXVIII. évf., 2. szám, 1-31.

¹⁶ *Magyar Építőművészet* 1928. XXVIII. évf., 2. szám, 17.

¹⁷ DR LECHNER Jenő: *Rerrich Béla* †Építő Ipar-Építő Művészet. 1932. április 1. 56. évf. 7-8. szám, 26.

bizonyítja.¹⁸ Bierbauer Virgil beszámolja szerint „gróf Klebelsberg Kunó meghívására a notabilitások kisebb társasága Szegedre rándult, az egyetemi építkezések megtekintésére. Közöttük volt, mint 'első szakértő', Fritz Höger, a klinker-építészet atyja, mint hírlík, ítélete igen kedvező volt.”¹⁹

A néhány évvel az építkezés befejezése után elhunyt építésről és fő művéről, a szegedi Templom térről így emlékezett meg a kultuszminiszter: „Ez a pályázat termékenynek bizonyult s a magyar művészettörténelem klasszikus eseményévé vált, mert alkalmul szolgált egy olyan istenadta nagy tehetség felismerésére és kibontakozására, mint amilyen a Rerrich Béláé volt. Ő nyerte az első díjat s megkapta a megbízást a tervezésre. Majdnem megoldhatatlannak látszott a feladat, mely elé Rerrich állítva volt. Egyfelől a történeti stílusban épített templomhoz kellett megfelelő környezetet alkotni, másfelől a modern igényeknek és korunk szellemének megfelelő épületet kellett emelni, mely kor már elejtette a XIX. század építészetének hisztorizáló irányát. Rerrich zsenijének sikerült e belső ellentét kiegyenlítése s a szegedi templomtérrrel odasorakozott legnagyobb mestereink, Fessler, Ybl, Steindl, Haussmann és Alpár mellé. A megoldás sikeréhez nagymértékben járult hozzá az építési anyag szerencsés megválasztása. Abból indultunk ki, hogy az Alföldön, melynek nincsen köve, a terméskő nem helyszerű. A rendelkezésre állott anyagi eszközökből terméskőre különben sem futotta volna. Magából az Alföld talajából igyekeztünk tehát monumentális építési anyagot kitermelni. És Rerrichkel együttműködve a debreceni városi téglagyárnak sikerült is azt a sötét heliotróp színű kinkertéglát kiégetni, amelyből a templomtér épült s amely talán a nagy magyar róna helyszerű monumentális építési anyaga lesz. A szegedi templomtér mestere nincs többé, de mégis boldognak nevezem őt, mert megadatott neki, hogy rövid élete alatt nagyot és befejezettet alkothasson. Nemsokára ott nyugszik majd a szegedi dóm bolthajtásai alatt s én e sorokkal is egy cipruságot óhajtok tenni egyik legkedvesebb munkatársam koporsójára.”²⁰

A Templom tér építészetének elfogulatlan bemutatására, jellemzésére, de főként szakértői kritikájára kevesen vállalkoztak a korban. Néhány jó érzékkel megfogalmazott, elgondolkodtató mondatot olvashatunk Farkas Zoltánnak a Nyugat folyóiratban közreadott írásában. Véleménye szerint a tér „[...] sokkal sikerültebb a templomnál, mely kellemetlenül kirí a teret keretező ízléses épületsorból. Az egyetemi építkezés óvatos mérséklettel nem halmoz, nem zsúfol és összefüggésében jóval kiegyensúlyozottabb. Sehol sem közönségesen tolakodó, nyugodt eleganciával régieskedik. Hűvös temperamentummal rendeződik el, erőt ugyan nem sokat mutat, inkább egy tartózkodva számítgató építész nyugodt előkelőségét hirdeti. Nem másolja szolgai módon a régi formákat, hanem ízléssel kombinál. Komoly és higgadt összefoglaláshoz jut el, a felfelületeket különböző színű építőanyagok felhasználásával ügyesen tagolja s az idő le fogja tompítani a terméskőrészek ma még néhol kirívó fehérségét. Nyugodtságának rovására megy azonban az árkádok oszlopkiképzésének változtatgatásával

¹⁸ HAJÓS György: *Rerrich Béla építész és kertművész élete és munkássága*. Építési és Tájékoztatási Központ Kft., Budapest, 2016., 17.

¹⁹ BIRBAUER Virgil Dr. Ing.: *A kongresszus után*. Tér és Forma, 1930. III. évf. 10. szám, 432.

²⁰ KLEBELSBERG Kuno: *A szegedi gondolat*. Magyar Iparművészet 1932. 35. évf., 1-2. szám, 4.

űzött önmagában gyakran ötletes, de az összecsendülést inkább zavaró és csak jókora távolságból eltünő játék, mely az egésznek nincsen annyira alárendelve, mint a régi templomok keresztjاراتainak sokszor gyönyörű oszlopsokfélesége.”²¹

További középületek és tervpályázatok

A klebelsbergi évtizedben a szegedi Templom tér pályázata mellett egy másik építészeti megmérettetésről is szót kell ejteni. A budapesti Néprajzi Múzeum 1923. évi pályázatáról, amely jónéhány értékes alkotással gazdagította a korszak építészetét, legalábbis tervben. Nem hirdettek első díjat, a négy legjobbnak vélt tervet tiszteletdíjban részesítették. Ez utóbbiak közül kétségkívül a legfigyelemreméltóbbnak és legkülönlegesebbnek Kismarty-Lechner Jenő (1878–1962) terve tekinthető. Ez a turánizmus szellemében megfogalmazott munka az építész nagybátyja, Lechner Ödön építészetének a leszármazottja volt, aki az Iparművészeti Múzeum tervezésekor keleten kereste a magyar kultúra és építészet gyökereit. Kismarty-Lechner a turánizmus művészetének, építészetének legavatottabb magyar szakértőjeként tanulmányban foglalta össze a tárgykörrel megfogalmazott gondolatait és ismertette a legfontosabb építészeti formaelemeket is.²² A pártadisz, a boltozott hatalmas kapuzat és a kupola markáns szerepet kapott a Néprajzi Múzeumhoz készített tervén.

Rokon karakterű volt Medgyaszay István (1877–1959) terve, amelynél a jellegzetes tetőidomok és a markáns, erőteljes sarokpillérek India építészetére utaltak. Hasonló felfogásban fogalmazta meg Medgyaszay nem sokkal később a budai Baár-Madas Református Gimnázium épületét. Kotsis Iván (1889–1980) barokkos tervet nyújtott be, a többi pályamű pedig az 1910-es évek klasszicizáló stílusvilágát folytatta. Ezek közül kiválik Hikisch Rezső (1876–1934) munkája, amelynek homorú homlokzatképzése a '20-as évek végén majd Óbudán valósul meg, a Városi Házak egyik épületén (1926–1928).

A Néprajzi Múzeum pályázatát nem követte építkezés, az intézmény végül a Népligettel szemben, a tisztviselőtelepi gimnázium népiesen szecessziós épületében (tervező: Körössy Albert Kálmán, 1909–1911) talált új otthonra. Ezzel egy időben a Nemzeti Múzeum restaurálását Kismarty-Lechner Jenő tervei szerint végezték, aki értő módon egészítette ki klasszicizáló részletekkel. az enteriőröket A közintézmények sorában meg kell még emlékeznünk az Országos Levéltárról, melynek belső befejezése hárult Klebelsbergre, aki kedvenc falképfestőjére, Dudits Andorra bízta az enteriőrök dekorálását.

A kiemelt templomépítészeti pályázatokon szintén fontos szerepet kaptak a klasszicizáló megoldások. A tisztviselőtelepi Rezső téri Magyarok Nagyasszonya fogadalmi templom második pályázatán 1927-ben²³ elvárták a klasszicizáló formavilágot, viszont a székesfehérvári Prohászka emléktemplom esetében nem: itt mégis egy ilyen stílusban rajzolt pályamű, Fábíán Gáspár terve diadalmaskodott.²⁴ A Rezső téri templom pályázatát Kismarty-Lechner nyerte meg, terve szerinti valósult meg az épület 1931-ig.²⁵

²¹ FARKAS Zoltán: *A szegedi építkezések*. Nyugat, 1930. 22. szám, 732-733.

²² DR. LECHNER Jenő: *A turáni népek művészete*. Turán. 1922. III-IV. évnegyed, 179-192.

²³ RERRICH Béla: *A Ferenc József-emléktemplom tervpályázata*. Magyar Építőművészet 1927. XXVII. évf., 10-12. szám, 3-18.

²⁴ MAGYAR Vilmos: *A Prohászka-emléktemplom tervpályázata*. Magyar Építőművészet 1929. XXIX. évf. 6. szám, 3-13; 16; 19; 32.

²⁵ YBL Ervin: *A Ferenc József fogadalmi templom*. Magyar Építőművészet 1931. XXX. évf., 7-9. szám, 3-10. További képek a 11-13. oldalon.

A tihanyi Magyar Biológiai Kutatóintézet épületcsoportján szintén felfedezhető némi klasszicizálás, de döntően egy modernizált olasz Cinquecento jelleg határozza meg tömegképzését és formavilágát. Klebelsberg a szomszéd telken nem sokkal korábban, 1924-1925-ben épült József főhercegi nyaralókastélyt tekintette mérvadónak stílus tekintetében, amelynél az építész, Kotsis Iván „olaszos kerti palotát” épített „római jelleggel, mérsékelt architektúrával, a belsőben XVI. Lajos és empire-szerű interieurökkel.” A kutatóintézetet 1926-1927-ben „hasonló olaszos jellegben” tervezte Kotsis.²⁶

A barcelonai világkiállítás magyar pavilonja

Az 1920-as évek vége felé Klebelsberg – saját indíttatásból és/vagy jó tanácsadókra hallgatva – építészeti érdeklődését a kevésbé historizáló, modernebb stílus irányába fordult. Ezt mutatta már az 1927-es szegedi tervpályázat is, ahol a kiválóan komponált neobarokk tervvel szemben és sok más historizáló tervet maga mögé utasítva a legújszerűbb terv diadalmaskodott. Az évtized végének a modern irányok felé nyitó legérdekesebb építészeti alkotásai közül kiemelendő az 1929-es barcelonai világkiállítás Györgyi Dénes tervezte magyar pavilonja. A kiállításra történt megkésett jelentkezés miatt a magyar épület számára csak egy periférikus hely maradt. A hazai napi sajtó elmarasztalóan írta, hogy a pavilon nehezen megközelíthető és a megnyitás után is befejezetlen, de formai megoldásai sem nyerték el a tetszést.²⁷ Meglepő, hogy a korabeli építészeti sajtó alig ejtett szót az épületről, képét egyetlen szaklap sem közölte. Két folyóirat egy-egy mondat erejéig említette a karakteres épületet. A *Tér és Forma* szerzője elismerően nyilatkozott a magyar pavilonról, sőt a rendkívüli népszerűségnek örvendő, máig világhírű német pavilonnal állította szembe: „A második [lap]szám bemutatja Mies van der Rohe Barcelonában felépített német kiállítási pavillonját, mely állítólag ’egy tiszta térkompozíció’, márványból, onyxból és tüköruvegből. Mi a magunk részéről nagyobbra becsüljük Györgyi Dénes kevés pénzből kiállított magyar pavillonját.”²⁸ Míg Magyar Vilmos építész, az *Építő Ipar-Építő Művészetben* 1931-ben így jellemezte: „Érdekes Györgyi Dénes Barcelonában épült kiállítási pavillonja. Kár, hogy a magyaros jelleg helyett a keleti dominál.”²⁹ Ezt a napi sajtó is szemére vetette az épületnek: „az egész pavillon a maga törpe, nehézkesen ható tornyával Inkább asszír-, vagy óhéber-síremlékhez, mint kiállítási pavillonhoz hasonlít.”³⁰ Korunk szakirodalmában Branczik Márta úgy vélekedik, hogy tömeghatásában és felületdíszítésében Lajta Béla Vas utcai iskolájára emlékeztet az épület,³¹ azaz egy húsz évvel korábbi, 1910-es évekbeli alkotásra – vagyis a háború előtti alapokhoz való visszanyúlásnak egy újabb példjaként értelmezhetjük.

---

²⁶ KOTSIS Iván: *Önéletrajzom*. Szerk.: Prakfalvi Endre. Hap Galéria és Magyar Építészeti Múzeum. Budapest, é. n., 79.

²⁷ RUTTKAY György: *Magyarország a barcelonai világkiállításon*. *Az Est*, 1929. július 10., 2.

²⁸ B. A.: *Tér és Forma* 1929. október 10. II. évf., 10. szám, 417.

²⁹ MAGYAR Vilmos: *XII. Nemzetközi építész kongresszusról V. Magyarország az építészek nemzetközi tervkiállításán*. *Építő Ipar-Építő művészet* 1931. január 15., 13.

³⁰ *Sulyos kudarcunk a barcelonai világkiállításon*. *Ujság*, 1929. augusztus 4., 22.

³¹ BRANCSIK Márta: *Györgyi Dénes (1886-1961) műépítész tanár*. In: *Művészgenerációk. A Györgyi-Giergl család három évszázada*. Budapesti Történelmi Múzeum. Budapest, 2007., 144.

Városépítészet

Klebelsberg építészeti ténykedésének egyik fontos eredménye a Műegyetem Városépítési Tanszékének megalapítása volt. Ennek előfeltételeként sikerült megnyernie e terület szaktekintélyét, Warga Lászlót a professzori pozíció elfoglalására.³² Klebelsberg a vidéki településeken kívül Budapestet is fejleszteni kívánta, nagyvárosi jellegét egy egyetemi várossal akarta bővíteni a Lágymányos területén. Egyfajta 'magyar Dahlem'-et tervezett létrehozni itt. A kultuszminiszter 1929-ben írt cikkében így jellemzi az építész által megálmodott architektúrát: „[...] és az sem véletlenség, hogy Pogány Móric műépítész, aki annak idején a Nemzeti Színház pályázatát megnyerte, amikor azt hallotta, hogy a Lágymányoson akarunk aféle magyar Dahlem-et létesíteni, akkor nem ugyan felhőkarcolót, de sokemeletes egyetemi központi épületet tervezett.”³³ Az építészt a kormányzó 1929-ben kormány-főtanácsossá nevezte ki.³⁴ Pogány Móric 1931-ben úgy nyilatkozott a sajtónak, hogy már három éve dolgozik a lágymányosi terveken, amely ekkor már a Gellért fürdő környékének rendezését is magában foglalta.³⁵ Az építész látványosan világvárosias, modernebb tömegalakítású épülettervei közül csak néhányat ismerünk.³⁶

Klebelsberg emlékkiállítás és összegzés

A kultuszminiszter halála után néhány hónappal Kertész K. Róbert vezetésével nagyszabású emlékkiállítást rendeztek a Múcsarnokban, melyen természetesen az építészet is fontos szerepet kapott, amit három egységben mutattak be. Kismarty-Lechner Jenő és Weichinger Károly építészek rendezésében egy terembe kerültek a klebelsbergi korszakot reprezentáló fontos tervrajzegyüttesek, így elsősorban a szegedi Templomtér tervei, Pogány Móric lágymányosi egyetemi városrész terve és Wälder Gyula iskolatervei. Egy másik teremben Kismarty-Lechner jubileumi diplomát és Györgyi Dénes barcelonai pavilonját mutatták be. Egy további kiállítási tér pedig a korszak műemlékvédelmének eredményeiről számolt be.³⁷ Kortársai ezeket az alkotásokat találták kiemelendőnek, és e válogatás mai szemmel nézve is helyesnek mondható; Klebelsberg halálával a magyar építészet egy eredményes és karakteres korszaka zárult le. A fentiekben leírtak alapján aligha kétséges, hogy a kultuszminiszterségéhez köthető egy évtized építészete igen erősen kapcsolódik a háború előtti évtizedhez, és nem tekinthető elszigetelt jelenségnek. De remélhetően az is kiderült, hogy egyben gazdag stílári sokszínűség is jellemezte a korszak építészetét, különösen az 1927 körül kezdődő szakaszban. E sokszínűséget nemcsak a neobarokktól eltérő egyéb neostílusok, hanem a '20-as években nyugaton is modernnek számító irányzatokkal rokon

³² Lapis Angularis II. Források Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből. Szerk.: Hajdu Virág és Prakfalvi Endre. OMvH Magyar Építészeti Múzeum 1998., 245.

³³ KLEBELSBERG Kuno: *Budapest életéből*. Mult Jelen Jövő. Budapesti Hirlap 1929. december 25. 49. évf., 294. szám, V. melléklet, 57.

³⁴ Magyar Építőművészet 1929. 29. évf. 6. szám, 32.

³⁵ Pesti Napló 1931. április 5. 82. évf. 77. szám, 42.

³⁶ SIKLÓSSY László: *A Fővárosi Közmunkák Tanácsának története. Hogyan épült Budapest? 1870-1930.*, 417.

³⁷ YBL Ervin: „Gróf Klebelsberg Kuno” emlékkiállítás a Múcsarnokban. Magyar Iparművészet 1933. 36. évf.3-4. szám, 44, 53.

stílusjelenségek is látványosan alakították. Ha Klebelsberg személyes ízlése kultuszminisztersége kezdetén a historikus stílusok és főleg a barokk felé fordult is, látjuk milyen lelkesedéssel támogatta a tervpályázatokon a modernebb irányokat, akár a neobarokkal szemben is. Építészeti szervezőmunkájával több tehetséges alkotót juttatott nagy lehetőségekhez, akik maradandó alkotásokkal gazdagították architektúránkat minisztersége idején.

IN MEMORIAM KLEBELSBERG KUNO

A miniszter a művészetek emlékezetében

2022. május 6. Klebelsberg Emlékház
Konferencia és műhelytalálkozó előadásainak szerkesztett változata

rendező: Visegrádi Négyek Építészeti Alapítvány
Albrecht Beáta, Kálmán Ernő, Rubóczki Erzsébet (V4 Építészeti Alapítvány) Windhager Ákos
(MMA MMKI PPKE)
e-mail: v4@v4fund.archi

TÁMOGATÓ AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA